

ІСТОРІЯ РОЗВІТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ. ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ

УДК 343.98:05

О. М. Ключев, директор Харківського НДІСЕ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

ДО 100-РІЧЧЯ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО-КРИМІНАЛІСТА МИХАЙЛА ВАСИЛЬОВИЧА САЛТЕВСЬКОГО

Розглянуто творчий і життєвий шлях доктора юридичних наук, професора М. В. Салтевського (08.11.1917–23.08.2009) – видатного українського вченого-криміналіста, одного із засновників харківської експертної школи. Особливий акцент зроблено на його практичний внесок у розвиток судово-експертних досліджень Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Численні публікації вченого й донині не втратили своєї актуальності, залишаючись затребуваними вченими-криміналістами, судовими експертами-практиками, працівниками правоохоронних та інших структур. Наукова спадщина професора М. В. Салтевського багато в чому визначає сучасні напрями наукових досліджень у криміналістиці та судовій експертизі.

Ключові слова: видатний учений, криміналістика, судова експертиза, теорія криміналістичної ідентифікації, криміналістична тактика, криміналістична техніка, судова акустика.

У цьому році виповнилося 100 років від дня народження Михайла Васильовича Салтевського – видатного харків'янина, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, полковника внутрішньої служби у відставці, ветерана органів внутрішніх справ, провідного фахівця в галузі судової експертизи та криміналістики.

Михайло Васильович народився 8 листопада 1917 р. в селі Григорівка Венгеровського району Новосибірської області. Після закінчення середньої школи поступив у 1936 р. до Томського державного вчительського інституту на фізико-математичний факультет, який закінчив у 1940 р., та працював учителем у середній школі до 1942 р. Молодий учитель проявив значний інтерес до отримання нових знань, усі уроки він проводив із використанням технічного приладдя та передових на той час методик викладання.

Ішла війна, Михайло Васильович не міг у силу свого небайдужого характеру відсиджуватися в тилу, а тому в 1942 р. добровольцем пішов на захист Вітчизни, служив у розвідці, був командиром відділення. М. В. Салтевський брав участь у визволенні Варшави від фашистських загарбників,

а 24 квітня 1945 р. – у штурмі Берліну. Під час бойових дій він був неодноразово поранений. Батьківщина високо оцінила героїзм і мужність молодого захисника (адже на момент вступу до лав армії Михайлу Васильовичу було лише 25 років), нагородивши його 3-ма бойовими орденами та 17-ма медалями.

Після демобілізації в 1946 р. М. В. Салтевський переїжджає до Харкова й пов'язує свою долю з Харківським науково-дослідним інститутом судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (далі – ХНДІСЕ). Із тієї пори судова експертиза та криміналістика стали невід'ємною частиною його життя й науково-дослідної діяльності. У тяжкі післявоєнні роки в ХНДІСЕ проводилися новітні експертні дослідження та впроваджувалися передові наукові методики, а тому знання Михайла Васильовича з фізики й математики отримали активного застосування. Молодий учений розумів, що для професії судового експерта важливим є розвиток спеціальних знань, заснованих на їх інтеграції у сферу судової експертизи та криміналістики. Саме тому М. В. Салтевський приймає рішення отримати ще й вищу юридичну освіту. Із цією метою в 1948 р. він починає навчання в Харківському юридичному інституті (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), який із відзнакою закінчив у 1951 р. (без відриву від роботи в ХНДІСЕ).

Теоретичні та практичні досягнення М. В. Салтевського були високо оцінені керівництвом інституту: у 1948 р. його призначають на посаду старшого наукового співробітника, а з 1953 по 1962 р. Михайло Васильович завідує відділом фотографічних і фізичних досліджень речових доказів ХНДІСЕ. За час роботи в інституті М. В. Салтевський проявив себе талановитим експертом і науковцем, його активна життєва позиція реалізувалася в особистому виконанні значної кількості особливо складних і неординарних експертиз, підготовці багатьох публікацій і винахідництві (три авторських свідоцтва на винаходи, новий метод вимірювальної фотографії, удосконалення конструкції судово-метричного фотоапарата ФСМ-1 – це далеко не всі здобутки М. В. Салтевського на стежі інтелектуальної власності вченого).

Як досвідчений судовий експерт М. В. Салтевський брав участь в оглядах місць подій, слідчих експериментах, судових засіданнях. Кожна із цих дій проводилася із творчим натхненням і відповідальністю. Він успішно поєднував наукову, методичну та експертну роботи, надаючи допомогу співробітникам органів внутрішніх справ, прокуратури, суду. Лекційна робота Михайла Васильовича завжди супроводжувалася неабияким інтересом слухачів та індивідуальним підходом до викладення матеріалу. За час його керівництва відділ суттєво покращив показники роботи. Постійні узагальнення експертної практики, аналіз результатів роботи лягли в основу підготовки великої кількості науково-аналітичних оглядів і довідок із експертної роботи, що дозволяло виробляти новітні підходи до її здійснення. За зразкове виконання службових обов'язків, плідну наукову діяльність М. В. Салтевський неодноразово відзначався Міністерством юстиції України, адміністрацією установи.

1956 р. став знаменним у наукових досягненнях М. В. Салтевського – він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Криміналістичне дослідження замків і plomb у судовій експертизі». Одним із перших у криміналістиці Михайло Васильович узагальнив актуальні на той час методичні підходи до вирішення експертних завдань, проаналізував типові способи зламу замків і розкриття plomb, розробив новітню методіку проведення судових експертиз із конкретними рекомендаціями щодо виявлення й дослідження різноманітних слідів утручання в запираючі та контролюючі пристрої. Завдяки отриманим результатам, стало можливим вирішення завдань, які до того викликали труднощі у формулюванні категоричних висновків судових експертів. Новаторські методики, створені М. В. Салтевським, стали базовими під час проведення криміналістичних судових експертиз. У 1957 р. М. В. Салтевському присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника за спеціальністю «Криміналістика».

Свій величезний практичний досвід Михайло Васильович передавав студентам, викладаючи криміналістику в Харківському юридичному інституті: із 1962 р. він працює доцентом, а з 1965 р. – в. о. начальника кафедри криміналістики цього вищого навчального закладу.

1969 р. ознаменований захистом М. В. Салтевським дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Теоретичні основи встановлення групової належності в судовій експертизі (методологічні та правові проблеми)». Це наукове дослідження набуло важливого значення для подальшого розвитку криміналістичного вчення – теорії криміналістичної ідентифікації. У дисертації, серед інших питань, ним розглянуті теоретичні основи встановлення групової належності як окремо-наукового метода, форма та логічна побудова експертного висновку про групову належність як джерела доказів, наукова класифікація матеріальних об'єктів, стосовно яких устанавлюється групової належності чи тотожності тощо¹. Необхідно зазначити, що запропоновані Михайлом Васильовичем новаторські ідеї й висновки з питань криміналістики та судової експертизи вимагали від науковця сміливості й неординарного підходу до їх викладення. Робота піддавалася критиці незгодних, але з часом усе стало на свої місця, довівши наукову прозорливість і силу передбачення М. В. Салтевського, переконливість його наукових аргументів та аналітичну беззаперечність висновків. Його робота слугує фундаментом для подальших наукових пошуків у сфері встановлення групової належності в судовій експертизі та криміналістиці, являє собою взірць наукової ерудиції її автора, адже саме М. В. Салтевський є одним із фундаторів напряму широкого використання в судочинстві досягнень різних галузей науки й техніки, упровадження в судову експертизу комп'ютерних технологій і статистичного аналізу.

¹ Корж В. П., Лысов Н. Н. Михаил Васильевич Салтевский, доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины. Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи: матеріали наук.-практ. конф. Харків: Вид-во ХНУВС, 2007. С. 14.

Активна діяльність Михайла Васильовича з підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, наукові праці, опубліковані після захисту докторської дисертації, стали підґрунтям для присвоєння йому в 1972 р. вченого звання професора зі спеціальності «Криміналістика».

Беззаперечні досягнення вченого, його авторитет серед наукової спільноти криміналістів і судових експертів, сформували подальший напрям професійної діяльності вченого – Михайло Васильович очолює в 1970–1988 рр. кафедру криміналістики Київської вищої школи МВС УРСР (нині – Національна академія внутрішніх справ). На цій посаді М. В. Салтевський зарекомендував себе як здібний організатор, талановитий дослідник, обдарований педагог. Саме в цей період він активно займається проблемами криміналістичної фоноскопії та одорології. Наукові праці Михайла Васильовича із цих питань набули великого значення для розроблення основ цих галузей спеціальних знань.

У 1988 р. М. В. Салтевський знов повертається до Харкова та стає професором кафедри криміналістики Харківського юридичного інституту, де він працював до 2003 р. У цей період талант М. В. Салтевського проявився у багатьох напрямках діяльності. Зокрема, в 1996 р. він очолює лабораторію «Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України (нині – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України). Із 1999 по 2003 р. Михайло Васильович працює головним науковим співробітником цього інституту. Під його науковим керівництвом у лабораторії проводилося розв'язання проблем, пов'язаних із використанням досягнень науки й техніки в боротьбі зі злочинністю, насамперед із тяжкими злочинами: замовними вбивствами, злочинами терористичної спрямованості, викраданням людей, у тому числі й дітей. За результатами досліджень розроблена концепція та структура науково-прикладної програми, що дозволила узагальнити слідчу й судову практику в різних регіонах України, обґрунтувати залежність між певними параметрами криміналістичної характеристики неочевидних убивств, створити банк даних і розробити інформаційно-аналітичну систему «Справа»¹.

М. В. Салтевський керував та безпосередньо брав участь у розробленні методів і засобів дослідження мовленнєвих сигналів людини для подальшої ідентифікації особи мовця та встановлення її психофізіологічних характеристик; займався питаннями систематизації ознак зовнішності людини, теоретичними та практичними питаннями відтворення ознак зовнішності злочинця за допомогою комп'ютерних програм, використовуючи показання свідків; запропонував нові методи проведення судово-фоноскопичної експертизи за обмеженими відрізками мовлення. У 1998 р. в інституті було організовано лабораторію, співробітники якої займалися проведенням судово-фоноскопичних експертиз². Під час роботи в інституті М. В. Салтев-

¹ Корж В. П., Лысов Н. Н. Знач. твір. С. 14.

² Там само. С. 15.

ський приділив свою увагу й створенню курсу лекцій із криміналістичної техніки, розробленню криміналістичної характеристики способів учинення злочинів у сфері кредитно-фінансових операцій та ін.

За переконанням Михайла Васильовича, тільки ґрунтовне підготовлені співробітники правоохоронних органів можуть нестандартно мислити та ефективно розкривати й розслідувати злочини. Реалізуючи своє прагнення до вдосконалення процесу навчання, у 2003 р. Михайло Васильович стає професором кафедри криміналістики та судової медицини Харківського національного університету внутрішніх справ. Він власним прикладом надихає молодь на оволодіння новими знаннями. Не було жодного байдужого слухача лекцій і практичних занять, які проводив професор, про що із захопленням розповідають його учні.

Ґрунтовні теоретичні та практичні знання, багатий педагогічний досвід і значний внесок ученого в процеси формування вітчизняної й світової криміналістики та судової експертизи високо оцінені державою. Зокрема, М. В. Салтевському було присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (1998). Він лауреат премії Фонду юридичної науки академіка права В. В. Сташиса (2002), Відмінник освіти України тощо.

За довгі роки плідної наукової, експертної та педагогічної роботи Михайло Васильович підготував фундаментальні наукові праці, які й дотепер користуються незмінним попитом у криміналістів, судових експертів, аспірантів, викладачів, студентів. Серед них: «Ідентифікація й установлення групової належності» (1965); «Вимірювальна фотозйомка в слідчій практиці» (у співавторстві, 1975); «Криміналістична одорологія» (1976); «Збирання криміналістичної інформації технічними способами на попередньому слідстві» (1980); «Використання запахових слідів для розкриття та розслідування злочинів» (1982), «Криміналістична фотографія, кінематографія і відеозапис в правоохоронній діяльності» (1993); «Досвід використання фотороботів у розшуковій і слідчій практиці» (у співавторстві, 1998); «Криміналістика та криміналістична техніка» (1998), «Використання слідів мережі Інтернет у розкритті економічних злочинів» (у співавторстві, 1999), «Основи методики розслідування легалізації грошових коштів, що нажиті злочинно» (2000), «Криміналістика (підручник для вишів» (1999, 2001, 2005 рр.) та багато ін. Загалом, М. В. Салтевський є автором понад 300 наукових робіт у різних галузях криміналістики й судової експертизи, серед яких 10 монографій, 4 підручника, 15 навчальних посібників, наукових статей, доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях та ін.

Особливо слід відмітити підручники М. В. Салтевського, у яких використано результати розроблень теоретичних положень і досвіду практичної криміналістики, утілені новітні погляди на її сутність як навчальної дисципліни. Ми розділяємо думки науковців про те, що підручники, які Михайло Васильович підготував для викладачів, студентів і ад'юнктів вищих навчальних закладів, містять матеріали, що потребують переосмислення, трансформації та використання в нових умовах дійсності. У них розкриваються основні положення з криміналістики, запропоновані засоби діяльності працівників правоохоронних органів і судів набули технічної акцентуації; засоби комп'ютеризації стали реальним знаряддям удосконалення інтелек-

туальної роботи зі збирання, дослідження та оцінювання джерел інформації й доказування. У цих роботах значне місце відводиться функціям сучасних технічних засобів, прийомам, способам їх застосування в польових умовах діяльності органів дізнання та слідства¹. У них проглядається новаторське викладення найважливіших криміналістичних понять, в основу яких покладено інформаційно-діяльнісний підхід. Його сутність полягає в розгляді діяльності слідчого в специфічному інформаційному середовищі, де подія, що розслідується, повинна аналізуватися з моменту її виникнення, розвитку і її відображення в навколишньому середовищі².

М. В. Салтевський багато часу й зусиль приділяв роботі з молодими науковцями, передаючи їм свої знання та величезний досвід. Під його науковим керівництвом було підготовлено й успішно захищено 5 докторських і понад 40 кандидатських дисертацій. Учні Михайла Васильовича гідно продовжують розпочату ним справу. Нажаль, плідна наукова, педагогічна та організаційна діяльність ученого обірвалася. Михайло Васильович пішов із життя 23 серпня 2009 р., не завершивши всього задуманого.

Професором М. В. Салтевським створено наукову школу однодумців, які плідно розробляють питання теорії ідентифікації, криміналістичної техніки та іншої, підняті ним пласти різних видів судових експертиз. Судові експерти та науковці Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса вважають за велику честь належати до послідовників наукової школи Михайла Васильовича Салтевського та шанують пам'ять свого вчителя.

К 100-ЛЕТІЮ ВИДАЮЩЕГОСЯ УЧЕНОГО-КРИМИНАЛИСТА МИХАИЛА ВАСИЛЬОВИЧА САЛТЕВСЬКОГО

Ключев А. Н.

Рассмотрен творческий и жизненный путь доктора юридических наук, профессора М. В. Салтевского (08.11.1917–23.08.2009) – выдающегося украинского ученого-криминалиста, одного из основателей харьковской экспертной школы. Особый акцент сделан на его практический вклад в развитие судебно-экспертных исследований Харьковского научно-исследовательского института судебных экспертиз им. Засл. проф. Н. С. Бокариуса. Многочисленные публикации ученого и по сей день не потеряли своей актуальности, оставаясь затребованными учеными-криминалистами, судебными экспертами-практиками, работниками правоохранительных и других структур. Научное наследие профессора М. В. Салтевского во многом определяет современные направления научных исследований в криминалистике и судебной экспертизе.

Ключевые слова: выдающийся ученый, криминалистика, судебная экспертиза, теория криминалистической идентификации, криминалистическая тактика, криминалистическая техника, судебная акустика.

¹ Клименко Н. І. Піввіковий досвід наукової і педагогічної роботи. *Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи: матеріали наук.-практ. конф.* Харків: Вид-во ХНУВС, 2007. С. 16.

² Михайл Васильевич Салтевский: к 90-ю со дня рождения: библиограф. указат./ сост.: Т. В. Гальченко, Ж. П. Корнева, Т. И. Колесниченко. Харків, 2007. С. 5.

**TO 100 ANNIVERSARY OF OUTSTANDING
SCIENTIST-CRIMINALIST MIKHAIL VASILYEVICH SALTEVSKYI**

Kliuiev O. M.

The paper describes creative and life path of Doctor of Law, Professor M. V. Saltevskiy (08.11.1917–23.08.2009) – an outstanding Ukrainian scientist-criminalist, one of the founders of the Kharkiv forensic science school. The paper focuses on the practical contribution of M. V. Saltevskiy to the development of forensic studies of the Kharkiv Research Institute of Forensic Examinations. During his work at the Institute, he proved himself to be a talented expert and scientist; his active life position was realized in the personal execution of a considerable number of complex and unusual examinations, in the preparation of publications and inventions (three author's certificates on inventions, new methods of measuring photography and identification of sound recording devices, improvement of forensic metric camera FSM-1 construction, etc.). As an experienced forensic expert, M. V. Saltevskiy participated in the inspections of places of incidents, investigative experiments, court sessions. Each of these events was conducted with creative inspiration and responsibility. He successfully combined scientific, methodical and expert work, assisting employees of law enforcement agencies, prosecution offices, courts. The powerful contribution of professor M. V. Saltevskiy to development of the general theory of criminalistics, the theory criminalistic identification, separate criminalistic theories, criminalistic technics, criminalistic tactics and methods of investigation of separate kinds of crimes. The brightest pages of formation and development criminalistics in Ukraine and far behind its limits are connected with his name. Numerous publications of the scientist have not lost their actuality to this day, still being in demand by criminalistic scientists, forensic experts-practitioners, employees of law enforcement bodies and other institutions. The scientific heritage of Professor M. V. Saltevskiy largely determines the current trends of the scientific research in the Criminalistics and Forensic Expertise.

Keywords: outstanding scientist, Criminalistics, forensic examination, criminalistic identification theory, criminalistic tactics, criminalistic technics, forensic acoustics.

УДК 343.982

В. М. Шевчук, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

**ВПЛИВ НАУКОВИХ ІДЕЙ ПРОФЕСОРА М. В. САЛТЕВСЬКОГО
НА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ
ТА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**

Розглянуто життєвий шлях, наукову, викладацьку, судово-експертну та громадську діяльність загальновідомого як в Україні, так і за кордоном професора М. В. Салтевського, видатного вченого минулого століття й наукової сучасності. Досліджено вплив його наукових ідей на розвиток криміналістики та судової експертизи. Висвітлено діяльність відомого науковця як одного із фундаторів вітчизняної криміналістичної науки, за-